

DİN-SİYASET İLİŞKİSİ

3

ABBASİLER DÖNEMİ

-DİNİN HAYATINDAN HAYATIN DİNİNE-

Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN

Ankara 2024

ithaf

*Hükümdarların haksız hükümlerine
hayatları pahasına direnen âlimlerimizin
İslâm ile arınmış ruhlarına...*

Yazar Hakkında

Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN

Ekim 1956'da Kayseri'de doğdu. Kayseri İmam Hatip Lisesi ve Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. 1992'de İslam Tarihi ve Medeniyeti alanında Doktor; 1996'da Doçent; 2001'de Profesör oldu. Ekim 1997'de dekan yardımcılığıyla başlayan idari hayatı, 2009 Ekim ayına kadar devam etti. 2002-2004 yılları arasında Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinde Tarih-Felsefe Fakültesi dekanlığı yaptı. 2004-2005'de aynı üniversitede Türkiye tarafını temsilen rektörlük görevine atandı. 2006 - 2009 yılları arasında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığı ve Erciyes Üniversitesi Soruşturma Üst Kurul Başkanlığı görevlerinde bulundu.

1993'de burslu olarak İngiltere'de Leeds Metropolitan ve Birmingham Üniversitesi, School of Oriental and African Studies, British Library ve Oriental and India Office Collections Requisitions kütüphanelerinde alanıyla ilgili çalışmalar yaptı. Din müşavirleri ve üniversitelerin davetleriyle Paris, Köln, Stuttgart, Amsterdam ve Zagreb başta olmak üzere pek çok Avrupa şehrinde; Astana, Almatı, Çimkent, Türkistan, Bişkek, Oş ve Taşkent gibi gönül coğrafyamızın şehirlerinde lisansüstü ders ve konferanslar verdi.

Yirmi kitap, yirminin üzerinde kitap bölümü, pek çok ilmî makale, bir o kadar da uluslararası ve ulusal tebliği yayımlanmıştır. Kitaplarından 5 tanesi Kazak Türkçesine çevrilmiş, makalelerinden bazıları da İngilizce ve Kazakça yayımlanmıştır. Şefaettin Severcan, *Hz. Muhammed İslâm Daveti Mekke*, *Hz. Muhammed Davetten Devlete Medine* ve *Hz. Muhammed Devletten Medeniyete* adlı üç eseri ile Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 2019 yılı inceleme ödülüne layık görülerek yılın yazarı seçilmiştir.

Evli ve iki çocuk babası olan Şefaettin Severcan, hâlen Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyeliğine devam etmektedir.

About the Author

Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN

Şefaettin Severcan was born in October 1956 in Kayseri. He graduated from Kayseri Imam Hatip High School and Erciyes University Faculty of Theology. In 1992, he got a doctorate in Islamic History and Civilization, becoming an associate professor in 1996, and a Professor in 2001. His administrative career began as a vice dean in October 1997, and continued until October 2009. Between 2002-2004, he served as the Dean for the Faculty of History and Philosophy at Hoca Ahmet Yesevi International Turkish-Kazakh University. From 2004-2005, he was appointed as the rector representing the Turkish side at the same university. Between 2006-2009, he held positions as the Dean of Erciyes University Faculty of Theology and Chairman of the Investigation Upper Board at Erciyes University.

In 1993, he focused his studies related to his field, with a scholarship, at Leeds Metropolitan and Birmingham University, School of Oriental and African Studies, British Library, and Oriental and India Office Collections Requisitions libraries. He delivered postgraduate courses and lectures in many European cities such as Paris, Cologne, Stuttgart, Amsterdam, and Zagreb, as well as in cities within our cultural geography like Astana, Almaty, Shymkent, Turkistan, Bishkek, Osh, and Tashkent upon invitations from religious attachés and universities.

He has published twenty books, contributed to over twenty book chapters, numerous scholarly articles, and an equal number of international and national papers. Five of his books have been translated into Kazakh Turkish, with some of his articles being published in English and Kazakh.

He was awarded the 2019 review prize by the Turkish Writers Union for his three works titled “Hz. Muhammed İslâm Daveti Mekke,” “Hz. Muhammed Davetten Devlete Medine,” and “Hz. Muhammed Devletten Medeniyete,” and was chosen as the author of the year.

Married with two children, Şefaettin Severcan continues to serve as a faculty member at Nevşehir Hacı Bektaş University Faculty of Theology.

Kitap Hakkında

Din-Siyaset İlişkisi-3 Abbâsiler Dönemi -Dinin Hayatından Hayatın Dinine-

Emevî Devleti'ni kanlı bir darbe ile iktidardan uzaklaştıran Abbasoğulları 750 tarihinde kendi hanedanlarının adıyla Abbâsî Devleti'ni kurdular. Bu yeni devletin ilk iki halifesi Ebü'l-Abbas es-Seffah (750-754) ve Ebû Cafer el-Mansur (754-775) kurucu halifeler oldular. Her iki halife de önce kendileri adına darbe yapan ve iktidarlarını kendilerine ikram edenleri suikastlar tertipleyerek ortadan kaldırdılar. Ele geçirdikleri devletin meşruiyetini kanıtlamak için kendilerini Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ilan ettiler. Bu devleti kurmak üzere kendilerini Allah'ın görevlendirdiğini ve Hz. Peygamber'in asıl varislerinin kendileri olduğunu ilan ettiler. Mansur Bağdat'ı yaptırdıktan sonra başkenti Bağdat'a taşıdı. Şiiler başta olmak üzere isyana kalkışan bütün grupları sert bir şekilde bastırdılar. Muhammed el-Mehdi (775-785) siyasi istikrarı büyük ölçüde sağlamış yeni devlete sorunsuz halife oldu. Onun dönemi devlete küsen geniş halk kitlelerinin yaralarının sarıldığı, devletle barıştıkları bir dönem oldu. Abbâsiler'in zirve dönemleri Halife Harun Reşid (786-809) ile başladı. Devlet artık siyasi, ekonomik, iç istikrar ve dinî duyarlılıklar adına güç ve kudretinin zirvesindeydi. Hârun Reşid'ten sonra Me'mun (813-833), Mu'tasım (833-842) ve Vâsık (842-847) dönemlerinde Mutezile mezhebi devletin resmi mezhebi ilan edildi. Buna itirazı olanlar cezalandırıldı. Bu halifeler devletin resmi mezhebine karşı olan ilim adamlarını devlete karşı gelmekle suçladılar. Onlara ağır zulümler, işkenceler yaptılar. Mihne dönemi adı verilen bu dönem Halife I. Mütevekkil (847-861) döneminde sona erdi. Bundan sonra Abbâsî Devleti gerileme ve yıkılış sürecine girdi. İslâm medeniyetine önemli katkılar sunduğu günler geride kaldı. Bağdat hilafeti devlete egemen olan başka milletlerin kuklasına dönüştü. Uzun yıllarca iç savaşlarla ve ayrılıkçı güçlerle uğraştı. En sonunda 1258 yılında Moğollar tarafından yıkılarak tarih sahnesinden kalktılar.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Din, Siyaset, Halife, Mihne, Abbâsiler, İhtilal

About the Book

Religion-Politics Relation-3 in The Abbasids -From the Life of Religion to the Religion of Life-

The Abbasids, who overthrew the Umayyad State in a bloody coup in 750, established the Abbasid State under their dynasty's name. The first two caliphs of this new state, Abu al-Abbas al-Saffah (750-754) and Abu Ja'far al-Mansur (754-775), were the founding caliphs. Both caliphs orchestrated assassinations to eliminate those who had helped them seize power. To legitimize their rule, they declared themselves as the shadow of God on earth, asserting that they were appointed by God and the true heirs of the Prophet Muhammad. After constructing Baghdad, Mansur moved the capital there and harshly suppressed all rebellious groups, especially the Shiites. Muhammad al-Mahdi (775-785) became the caliph of the newly stabilized state without issues. His era was a time of reconciliation for the masses who had become estranged from the state. The peak period of the Abbasids began with Caliph Harun al-Rashid (786-809), during which the state reached its zenith in political, economic, internal stability, and religious sensitivities. After Harun al-Rashid, during the reigns of Al-Ma'mun (813-833), Al-Mu'tasim (833-842), and Al-Wathiq (842-847), the Mu'tazila sect was declared as the official sect of the state. Those who opposed this were punished, and scholars against the official sect were accused of rebelling against the state, facing severe persecution and torture. This period, known as the Mihna, ended during Caliph Al-Mutawakkil's reign (847-861). Afterward, the Abbasid State entered a period of decline and collapse. The days of significant contributions to Islamic civilization were over. The Baghdad caliphate became a puppet controlled by other nations dominating the state. It struggled with civil wars and separatist forces for many years until it was ultimately destroyed by the Mongols in 1258.

Keywords: State, Religion, Politics, The caliph, Mihna, Abbasids, Revolution

ÖN SÖZ

Nasıl ki Müslümanlar için siyer sadece bir ömrün hikâyesi değildir. Vahiy aracılığı ile Allah'a bağlı, vahiy ve risalet boyutları ile Allah'ın kontrolündedir. Yaşanmışlığı itibarıyla Hz. Muhammed'e ait iken örneklığı ile de bütün Müslümanlara ait olan peygamberlik ömrüdür. Abbasi hilafetinin/devletinin varlığı ve tarihî süreci, siyasi ve dinî davranışları, din-siyaset ilişkileri bağlamı da herhangi bir devletin varlığı ve tarihî süreci, dinî ve siyasi davranışları gibi asla değildir. Abbasiler, Müslümanların daha sonraki devletlerinde devlet aklında, devlet kurumlarında, din-devlet-siyaset ilişkilerinde büyük ölçüde örnek aldıkları bir devlettir. Belki bundan daha önemlisi Abbasiler dönemi, Müslümanların, dinî anlayış ve davranışlarının şekillendiği, dinin âdeti kurumsallaştığı bir dönemdir. Abbasi hilafeti, dinî ilimler çalışması yapan herkes için özellikle de Müslüman ilim insanları için daha yakın ilgiyi hak eden bir dönemdir. Çünkü tefsir, hadis, fıkıh, kelam, felsefe, siyer, tasavvuf vd. dinî ilimlerin ortaya çıktığı ve müstakil bir şekilde kendi özgün kimliklerine kavuştukları bir dönemdir. Sözün özü, İslami ilimlerin yazıldığı ve temel kaynaklar olarak şekillendiği, siyasi, itikadi, fıkhi mezhep ve meşreplerin teşekkül ettiği bir dönemdir.

Abbasiler dönemi, Medine, Mekke, Bağdat, Kahire, Isfahan, Nişabur, Rey, Merv, Semerkant, Buhara, Basra, Kûfe, Yemen ve daha nice ilim merkezlerinde, kendilerinden sonraki Müslüman ulemaya kaynaklık ve rehberlik eden, insanlığa paha biçilemez katkılar sağlayan seçkin ilim insanlarının dönemidir. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İmam Eş'arî, İmam Mâtürîdî, Taberî, İbn Sînâ, Fârâbî, Gazâlî, Zemahşerî, Râzî, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve daha nice üstad âlimlerin, eşsiz eserlerini yazdıkları, Müslümanların problemlerine çözümler ürettikleri, bir şekilde tüm insanlığa dokundukları dönemdir.

Abbasiler dönemi, tıp alanında çağdaşı dünyanın en önde olanıdır. Bu dönem, Bağdat hastanelerinde hasta bakmak üzere açılan doktorluk sınavına sekiz yüzden fazla doktorun müracaat ettiği bir dönemdir. Bağdat, ilk eczacılık fakültesinin ev sahibidir. Bağdat, ünlü kimyacı Câbir b. Hayyân'ı kucaklayan ona kol kanat geren bir ilim âşığıdır. Bağdat, insanlığa bugünkü rakamları, ondalık usulünü, sıfırı ve matematikte kullanımını, cebiri, logaritmayı hediye eden ilim insanlarının sığınağı, barınağıdır. Bağdat, Beytü'l-Hikme'de yapılan tercümelemlerle Helen patentli Batı'nın ve Hint patentli Doğu'nun bilimsel kabullerine cevaplar üretilen; seçkin ilim adamlarının din, akıl, felsefe, tıp, astronomi, matematik vb. alanlardaki derin analizlerine ev sahipliği yapan bir ilim-irfan yuvasıdır. Tüm bu güzelliklerin yanında Bağdat hapishaneleri, inançlarından taviz vermeyen nice âlimin, bileklerindeki ve boyunlarındaki zincirlerden, ayaklarındaki bukağılardan, sırtlarındaki kırbaçlardan akan kanların ve nice şehadetlerle vuslata erenlerin zalimleriyle hesaplaşacağı günün şahitleridir.

Abbasi Devleti'nin tarihi, bilineni ve bilinmeyeni, görüneni ve görünmeyeni, doğrusu ve eğrisi ile bütün bu yaşan-

mışlıkların tarihidir. Daha da önemlisi, dinî ilimlerin telif ve tedvinlerinde, ulemanın kanaatlerinin oluşmasında, düşünce eksenlerinde, yazdıklarında ve söylediklerinde siyasi arka planlarının etkilerinin ne ölçüde olduğunun saklı tarihidir. Abbasi tarihi, İmam Ebû Hanîfe'nin, İmam Mâlik'in, İmam Ahmed b. Hanbel'in, İmam Ebû Yûsuf'un ve diğer seçkin âlimlerin yaşadıklarının, yaşatıldıklarının siyasi, dinî, ilmî akılları ve içtihatları üzerindeki etkilerinin kitap sayfalarından çıkarılmayı beklediği bir tarihtir.

Biz bu çalışmamızla evvela, okuyucularımızın Abbasi dönemi din-siyaset ilişkilerini bilme ihtiyacının farkındalığına erişmelerine katkı sağlamayı; ikinci olarak da okuyucularımızın önüne yanlışını en aza indirme gayretiyle kaleme almaya çalıştığımız din-devlet-siyaset ilişkileri merkezli bir Abbasi siyasi tarihi koymayı hedefledik. Elbette pek çok ekşiğimiz çıkacaktır. Maksadımızı aşan ifadelerimiz, haddimizi aşan cüretkârlığımız olmuşsa Rabbimiz'den bağışlanma diliyor; okuyucularımızdan da özür diliyoruz. Okuyucularımızın, ikna olacağımız bütün eleştirilerini, inşallah ikinci baskıda göz önünde bulunduracağımızı bilmelerini istiyor, onlara şimdiden teşekkür ediyoruz. Bu eserin yayımlanmasında eşsiz katkıları olan Hüseyin Nazlıyıldın, Rufe Tiryaki ve Sibel Savaş'tan teşekkürlerimi kabul buyurmalarını istirham ediyorum.

Şefaettin Severcan
Kayseri 2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
--------------	---

GİRİŞ: ÜMEYYEOĞULLARINDAN ABBASOĞULLARINA

1. Siyasi Arka Plan.....	17
2. Dinî Arka Plan.....	31

I. KURULUŞTAN ZİRVEYE SİYASET VE DİN

1. Abbasi İhtilali	43
2. Yeni Hanedan Yeni Devlet.....	58
3. Ebü'l-Abbas Dönemi (132-136/750-754).....	65
4. İhtilal Kendi Çocuklarını Yiyor.....	79
5. Ca'fer El-Mansûr Dönemi (136-158/754-775).....	82
5.1. İlk Siyasi İsyân.....	85
5.2. İhtilal Çocuklarının En Güçlüsünü Yiyor	86
5.3. Dinî Görüntülü Siyasi İsyânlar	89
5.4. Mansûr ve Bitmeyen Muhalefet Şiirler	93
5.5. Mansûr'un Yönetimi	102
5.6. Yeni Devletin Din-Devlet-Siyaset Anlayışı	105
6. Muhammed El-Mehdi Dönemi (158-169/775-785)	109
6.1. Mehdi'nin Yönetimi	111
6.2. Mehdi'nin Din-Devlet-Siyaset Anlayışı	114
a. Mehdi ve Hz. Ali Evladı (Şiirler).....	116
b. Mehdi ve Zındıklar: Mukanna İsyânı.....	117

II. ZİRVE DÖNEMİNDE SİYASİ VE DİNİ ALAN

1. Hârun Reşid Dönemi.....	123
1.1. Hârun Reşid'in Hilafet Anlayışı.....	127
1.2. Veliâht Tayini	130
1.3. Siyasi Sorunlar ve İsyânlar.....	134
1.4. Hârun Reşid ve Şiiler-Hariciler	139
1.5. Hârun Reşid ve Bermekiler.....	143
1.6. Hârun Reşid Döneminde Dış Politika.....	151
1.7. Hârun Reşid Yönetiminde Din-Devlet-Siyaset	155
2. Me'mûn Dönemi.....	160
2.1. Hilafeti Ele Geçirmesi.....	160
2.2. Me'mûn ve Yönetimi.....	165
2.3. Fars/Pers Unsurunun Devlete Egemen Olması ve İsyânlar... 169	
2.4. Me'mûn'un Ali Rıza'yı Veliâht Tayini ve Bağdat'ta II. Halife	175
2.5. Devletin Dinî/Mezhebî Anlayış Dayatması ve Mihne Süreci. 187	
2.6. Beytü'l-Hikme	205
2.7. Me'mûn Yönetiminde Din-Devlet-Siyaset.....	210
3. Mu'tasım Dönemi.....	219
3.1. Mu'tasım'ın Halife Olması	219
3.2. Bâbek ve Mâzyâr İsyânları	223
3.3. Sâmerrâ: Yeni Başkent Yeni Dönem	228
3.4. Ey Mu'tasım! Yetiş!.....	232
3.5. Siyasette Türk Nüfuzu/Egemenliği ve Tarihçiler	237
3.6. Mu'tasım Yönetiminde Din-Devlet-Siyaset	243
4. Vâsık Billah Dönemi Din-Siyaset İlişkisi	252
5. Cafer El-Mütevekkil Alellah Dönemi: Mutezile'den Tekrar Hadis/Sünnet Ehline.....	258

III. ZİRVEDEN YIKILIŞA SİYASİ VE DİNİ ALAN

1. Muntasır Billah'tan (247-248/861-862) Mu'temid'e	269
2. Zencî İsyanı	273
3. Bağımsızlık Hareketleri	276
4. Bağdat'a Dönüş: Mu'tazîd ve Müktefî Dönemleri.....	287
5. Karmatiler	291
6. Muktedir Billah Dönemi.....	298
6.1. Muktedir Billah'ın Halifelîği.....	298
6.2. Hallâc-ı Mansûr'un Öldürülmesi.....	306

IV. SONUN BAŞLANGICI

1. El-Kâhir Billah'tan El-Kâdir Billah'a (320-381/932-991) 327
2. Büveyhi Egemenliği 339
3. Kâim Bi-Emrillah ve Selçuklu Egemenliği 342
4. El-Muktedi Biemrillah'tan
Ahmed Nâsır'a (467-575/1075-1225)..... 353
5. Yüreklerin Acıyla Oyulduğu Dönem: Haçlılar 358

V. MOĞOLLAR VE SON

1. Zâhir Biemrillah'tan Musta'sım Billah'a (622-640/1225-1258) .367
2. Memluklu Dönemi Mısır Abbasi Halifeleri (1261-1517) 377

VI. ABBASİLER DÖNEMİNDE İKTİDAR-ULEMA İLİŞKİLERİ

1. Ebû Hanîfe (150/767) 392
2. Ebû Yûsuf (ö. 182/798) 403
3. İmam Mâlik (ö. 179/795) 410
4. İmam Şâfiî (ö. 204/820) 420
5. Ahmed B. Hanbel (ö. 241/855) 423

Kaynakça 435

Dizin 451